

El cant de la Sibil·la a la litúrgia medieval mallorquina

Gabriel Seguí Trobat
Francesc Vicens Vidal

El cant de la Sibil·la a la vigília de Nadal era un dels trets característics de la litúrgia mallorquina abans de la reforma de la litúrgia disposada pel concili de Trento (1545-1563). Sovint es parla del teatre litúrgic quan s'al·ludeix a la Sibil·la i a escenificacions per l'estil; en realitat, hauríem de parlar més aviat d'una "litúrgia teatralitzada", perquè els qui la duïen a terme no eren actors professionals, sinó els concelebrants en l'acció litúrgica; per això, cantaven la Sibil·la els clergues o també infants del cor, i no dones, simplement perquè aquestes no tenien encomanats ministeris litúrgics.

La Sibil·la es cantava, no a la celebració de la missa anomenada del gall, com actualment, sinó que el seu lloc propi eren les Matines, que és la pregària de les hores litúrgiques que es feia en plena nit; aleshores, la nostra missa del gall ha manllevat el nom de "Matines" a la dita oració nocturna. Les Matines en sentit estricte consistien en la recitació d'una sèrie de lectures - anomenades "lliçons"- de la Bíblia i de grans escriptors eclesiàstics -els anomenats Pares de l'Església-, que mesclades amb el cant de salms i altres peces, s'estructuraven en parts anomenades "nocturs". La lliçó que precedia el cant de la Sibil·la s'atribuïa tradicionalment a sant Agustí, encara que és del bisbe Quodvultdeus de Cartago (s. V).

Es tracta d'un sermó titulat originalment *Contra Iudaeos, Paganos et Arianos*. L'autor esmenta diverses profecies sobre la vinguda del Messies que fa recitar d'una manera retòrica als personatges a qui atribueix els comentaris (per aquest ordre: Isaïes, Jeremies, Daniel, Moisès, Habacuc, Simeó, Zacaries, Isabel, Joan Baptista, Virgili i Nabucodonosor). La darrera profecia la formula la sibil·la Eritrea, que recita un passatge dels *Oracula Sibyllina* en què apareixia un acròstic grec de significat cristià (les inicials dels vint-i-set versos hexàmetres traduïdes volen dir: *Jesús*

Crist Fill de Déu Salvador) que podem llegir en part i en la versió llatina a *La Ciutat de Déu* de sant Agustí.¹

Des del segle X podem trobar versions de la intervenció de la sibil·la dins aquest sermó en llatí a Catalunya, Castella, Itàlia i França. Les primeres versions en català són de finals del segle XIV o principis del segle XV. Segons una *Consueta de tempore* de la Seu de Palma del segle XIV, es cantava la Sibil·la des de després de la conquesta del rei en Jaume I. De la corona catalanoaragonesa arribaren breviaris i leccionaris que contenien els versos del cant, i segons un afegitó de 1433 a la *consueta*, durant la novena lliçó de les matines del dia de Nadal es duia a terme la *processó de profetes o representació de personatges* que eren interpel·lats per sant Agustí; en aquesta processó hi participava el personatge de la Sibil·la, que era un nin vestit de dona que cantava la vinguda del Judici alternant-se amb dos capellans que formaven el cor. O també es llegia tota la novena lectura de les matines fins a arribar a la interpel·lació de la Sibil·la, que en aquest cas cantava els versos llatins *Judici signum: tellus sudore madescet* o la versió catalana *Lo jorn del judici*.

Que la Sibil·la no es cantava a la missa de l'alba o del gall és ben clar al Missal mallorquí de 1506: la Sibil·la no hi apareix enlloc; naturalment, perquè quan es deia la missa primera de Nadal, que és allò que registra el missal, la Sibil·la ja s'havia cantat. Per tant, el cant de la Sibil·la en el lloc on nosaltres el situam, és una innovació ben moderna: data de després de l'aparició del Missal romà de 1970; i quan s'incorporà definitivament a la litúrgia reformada segons les disposicions del concili de Trento, es cantava en els moments previs a la celebració de la missa.

Els testimonis de l'antiga litúrgia celebrada a Mallorca que examinarem són les consuetes, o llibres de costums litúrgics, de la Seu i el Breviari mallorquí de 1506. L'anomenada *Consueta antiga*, del s. XIV, diu que, mentre el bisbe llegeix la novena lliçó de les Matines, sis capellans pugen a la trona i

¹ Llibre XVIII, cap. 23.

dos d'ells canten en veu alta: *Signum judicii*. I el cor respon: *Signum judicii*. Aleshores, els sis capellans, de dos en dos, diuen tots els versets, a la fi de cadascun dels quals el cor respon: *Signum judicii*. En acabar tots els versets, també el bisbe acaba la lliçó. La Sibil·la, doncs, es canta en llatí, és com una falca dins el sermó llegit pel bisbe, en forma de diàleg escenificat entre diversos actors clergues, situats en llocs diferents de la catedral encara que pròxims al cor, que en aquell temps estava situat enmig de la nau central, mirant cap a l'altar major. El poble assistent es limitava a estar expectant, sense poder participar gaire de l'espectacle, perquè es cantava en una llengua estrangera i amb una melodia només apta per a gent preparada.

Aquest mateix esquema es repeteix, en línies generals, en la *Consueta de tempore* (1360-1363), que és una mica més tardana que la primera. Ara bé, aquest costumari té un apèndix del s. XV amb elements molt interessants. En primer lloc, hi compareix la processó dels profetes de l'Antic Testament, que són interrogats davant el bisbe per un prevere representant sant Agustí. Després de la desfilada dels profetes -si es feia, perquè no era obligatòria-, sortia la Sibil·la, que podia esser cantada per un infant bellament vestit, o per dos primatxers, si no havien pogut trobar cap al·lot. De tota manera, aquest nin era, indubtablement, un dels "pueri" que cantaven habitualment en els oficis catedralicis.

A la *Consueta de sagristia* de 1511, escrita en un bell català pel gran liturgista Mn. Joan Font, àlies *Roig*, l'esquema de la processó dels profetes, seguida del cant de la Sibil·la, ja està ben consolidat i definit. Aquest testimoni és important, perquè ens mostra l'estat de la qüestió abans de la reforma tridentina. La Sibil·la hi surt en processó des de la sagristia davant el canonge que llegirà l'evangeli i precedida a la vegada per trompes i quatre escolans amb cirials i l'encenser. El cant devia esser en llatí i no es precisa qui el durà a terme. Segons la *Consueta de Sagristia de 1511* a la Seu la Sibil·la anava acompanyada de quatre escolans, dos amb canelobres i dos amb encensers. Tan popular es va fer, aquesta representació, que també es duia a terme el dia de les festes més assenyalades del calendari litúrgic. L'únic indici que tenim d'aquestes sibil·les que es representaven al marge de la vigília de Nadal és una

dramatització de la llegenda de l'*Ara Coeli*, datada a Búger el 1599 i d'un auto nadalenc de 13 de gener del mateix any.²

Crida l'atenció el progressiu procés de teatralització del cant de la Sibil·la a les tres consuetes: segons la *Consueta antiga* i el nucli primitiu de la *Consueta de sanctis*, la canten capellans amb els ornaments litúrgics habituals, les capes pluvials (la primera consueteta no ho precisa, però els cantadors devien anar igual), com si la Sibil·la fos un responsori o una antífona més, que es cantaven amb aquesta indumentària. En canvi, ja a l'apèndix tardà de la *Consueta de sanctis* apareix un nin amb una indumentària no pròpiament litúrgica –el vestit bell-, és a dir, “teatral”, perquè allò que hi compta és la vistositat i no la indicació del ministeri litúrgic de l'intèrpret. I aquest procés arriba a la seva culminació a la *Consueta de sagristia*, quan la Sibil·la ha adquirit una personalitat pròpia i autònoma; ja no importa qui la canta: és simplement ella. Diria que hi pot haver una certa influència d'altres representacions litúrgiques com la del Bisbetó, que es feien també a la Seu, en la manera de vestir la Sibil·la d'una manera més cridanera i més acostada al teatre que a la litúrgia.

El Breviari mallorquí de 1506, segurament preparat per Mn. Roig mateix, també duu el cant de la Sibil·la en llatí. És significatiu que ho faci, perquè, per més que fos un llibre usat correntment en les celebracions públiques, tant a la Seu com als monestirs i esglésies de la diòcesi, en realitat estava pensat principalment per al rès en privat dels capellans, molts dels quals havien de resar tots sols per diverses circumstàncies. Es tracta d'un índex de fins on havia penetrat en la litúrgia de Mallorca l'avès de cantar la Sibil·la. Clar que, en la recitació privada de les Matines, la Sibil·la era simplement llegida en veu baixa, però tot plegat contribuïa a mantenir la seva presència com una element important de la litúrgia nadalenca.

² Aquestes obres es troben descrites en LLABRÉS, G. (1921), «Repertorio de consuetas representadas en las iglesias de Mallorca (XV y XVI)», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* V, pàg. 920-927

Les prohibicions de la sibil·la

La posterior prohibició -temporal- de la Sibil·la va dependre particularment de la interpretació que feren els successius bisbes mallorquins de les normes del concili de Trento. Per aquesta causa, no es pot dir que el dit concili prohibís la Sibil·la. D'altra banda, com que, a les Matines del Breviari romà de 1568, que s'imposà arreu de la Cristiandat, ja no hi havia la lliçó atribuïda a sant Agustí, lògicament el cant de Sibil·la va perdre la seva justificació litúrgica i sols la pressió popular va aconseguir salvar-la a Mallorca.

La participació del poble en les celebracions on intervenia la sibil·la degué ser molt apassionada, ja que des de la segona meitat del segle XVI començam a trobar els documents que la prohibien, al·legant els enrenous i el bullici que feien els feligresos quan cantava la Sibil·la: el primer fou de 1572. El cànon conciliar advertia que s'havien de bandejar de la missa les músiques i accions no purament religioses, i també les representacions i els drames. Tres anys després es tornà a formular un escrit en què autoritzava el cant després de constatar que en altres indrets no s'havia suprimit. I la següent i darrera formulació de prohibició fou del 1666, tal i com mostra el llibre comú de la cúria eclesiàstica (1663-1669):

«Por quanto se ha experimentado los grandes inconvenientes que resultan en ofensa de Dios Nuestro Señor en las representaciones que se hacen de la Sibil·la en cualquier fiesta y de Navidad, por tanto a pedimento e instancia del Procurador Fiscal de nuestro Tribunal eclesiástico, ordenamos y mandamos a todos los dichos rectores, curas y demás superiores y superiores de conventos que en pena de excomunió mayor latae sententiae ipso facto incurrenda no hagan sibillas ni otras representaciones en sus iglesias ni a otros permitan hacerlas, sin expresa licencia nuestra por escrito como así convenga al servicio de Dios nuestro Señor.» Libre Comú de la Curia Ecclesiàstica, 1663-1669. 4 de diciembre de 1666. Arxiu Diocesà. CAIMARI, Andreu (1955), «L'Antiga pietat popular entorn del Nadal», *Analecta Sacra Tarraconensia* XXVII, pàg. 218, nota 47.

Però les pressions per reinstaurar el cant, tal i com mostra el següent text, foren tan evidents que les disposicions sinodals de l'any 1692 anul·laren l'ordre de 1666 i s'autoritzà de bell nou únicament en la vigília de Nadal:

«Ecclesias esse orationis domos, a quibus omnis tumultus, et cum nobis notum fuerit quendam abussum in eis perseverare, nimirum in vigillis aliquorum sanctorum decantari sibillas, quod potius ad risum, strepitum, colloquia, et confusionem quam ad devotionem movet (approbante Synodo) ordinamus ut in posterum sibillae in nullis Ecclesiis nostrae Diocesis decantentur extra vigiliam Nativitatis Domini Nostri Iesu Christi. Haec enim propter laetitiam tanti Salvatoris, est dies magna, quae cordis lacrymis celebranda est propter maximum beneficium, et praesumi non potest nocte ista fidelium animos distractioni esse deditos quando memoriam iudicii audiunt; in qua decantari sibillas permittimus, in reliquis vero diebus ita prohibemus ut canentibus poena carceris per octo dies ipso facto infligetur, et permittentibus, seu Ecclesiam rectoribus, et Pastoribus, poena, pro ut de jure erit, comminatur». Leges synodales Majoricensis episcopatus statuae et promulgatae in Synodo Diocesana quam in sua Cathedrali Ecclesia celebravit Illustrissimus et Reverendissimus Dnus. D. Petrus de Alagón Archiepiscopus Episcopus Majoricensis. Anno 1692. Maioricae, Apud Michael Capó Typographum. pág. 269. Biblioteca Diocesana de Mallorca. Signatura d'imprès: 1335-E.

Des d'aleshores no s'ha trobat cap altre document que anunciï la prohibició de la representació del cant i cal suposar que s'ha cantat ininterrompudament fins avui. A més a més, en algunes parròquies de l'illa es va continuar cantant el dia dels Reis i actualment a pobles com Muro, Petra o Santa Maria del Camí es canta per l'Epifania.

A finals de la dècada de 1960 s'establiren les pautes de la representació del Cant de la Sibil·la tal com l'entenem a l'actualitat. Una de les més rellevants fou que el Concili Vaticà II va proclamar el decret **que permetia que les dones tinguessin lloc a l'altar, espai fins aleshores restringit únicament als homes, fet que ha possibilitat la tendència generalitzada que avui en dia la sibil·la sigui dona.**